

formation. Game can also be viewed as a form of communication with senior children, in which adults are both organizers and participants of the game. Results of the study allowed to identify the main determinants of preschool children's personality.

Key words: age psychology, psychology of preschool age, cognitive activity, identity, socialization, communication, interpersonal interaction, child development.

Отримано: 18.01.2014 р.

УДК 796.2.071.5

А.А. Хижняк

Вікові особливості прояву професійних деформацій в інтерперсональній сфері тренерів-викладачів фізичного виховання

А.А. Хижняк. Вікові особливості прояву професійних деформацій в інтерперсональній сфері тренерів-викладачів фізичного виховання. У статті представлено детермінанти виникнення професійних деформацій у різні періоди професійного становлення. Наведено показники прояву професійних деформацій в інтерперсональній сфері тренерів-викладачів фізичного виховання в залежності від вікового періоду професійної діяльності, на якому вони знаходяться. Зазначено відсотковий показник прояву певних професійних деформацій у конкретних вікових періодах професійного шляху. Розглянуто професійний шлях тренера-викладача фізичного виховання як фактор стресогенного впливу на особистість та комунікативні особливості. Вікові етапи професійного становлення тренера-викладача фізичного виховання визначено як детермінанти професійних деформацій в інтерперсональній сфері.

Ключові слова: інтерперсональна поведінка, професійна деформація, професійна діяльність, тренер-викладач, етапи становлення.

А.А.Хижняк. Возрастные особенности проявления профессиональных деформаций в интерперсональной сфере тренеров-преподавателей физического воспитания. В статье представлены детерминанты возникновения профессиональных деформаций в разные периоды профессионального становления. Приведены показатели проявления профессиональных деформаций в интерперсональной сфере тренеров-

преподавателей физического воспитания в зависимости от возрастного периода профессиональной деятельности, на котором они находятся. Определено процентное соотношение проявления профессиональных деформаций в конкретный период профессионального пути. Рассмотрено профессиональный путь тренера-преподавателя физического воспитания как фактор стрессогенного влияния на личность и коммуникативные особенности. Возрастные этапы профессионального становления тренера-преподавателя физического воспитания определено как детерминанты профессиональных деформаций в интерперсональной сфере.

Ключевые слова: интерперсональное поведение, профессиональная деформация, профессиональная деятельность, тренер-преподаватель, этапы становления.

Постановка проблеми. Стан напруженості спортивного педагога, викликаний зовнішніми або внутрішніми факторами професійної діяльності, є своєрідною перешкодою, характер подолання якої сприяє виникненню в нього стану задоволення або незадоволення. Робота тренера-викладача з різним контингентом спортсменів, учнів, підлеглих викликає деякі труднощі, які здійснюють деформуючий вплив.

Спортивно-педагогічна діяльність суттєво впливає на особистість. Подаючи спеціалісту в сфері фізичної культури і спорту певний набір вимог, вона тим самим цілеспрямовано перетворює всю його форму. Щоденне вирішення типових завдань (тренувальні заняття, змагання, спортивно-педагогічні заняття) упродовж багатьох років формує професійні навички, певний склад мислення і стиль спілкування. Таким чином, спортивно-педагогічне середовище в цілому залишає відбиток на особистості спеціаліста певних комунікативно-рольових меж, що здатний стати джерелом серйозних особистісних дисгармоній доходючи навіть до аномалій на соціально-психологічному рівні організації індивідуальності [3].

Істотне покращення спортивних результатів, зростаючі тренувальні, викладацькі навантаження та їх інтенсивність, швидке впровадження наукових досягнень в процес управління спортивно-педагогічною діяльністю ускладнює роботу тренерів і спортивних педагогів, які працюють в сфері фізичного виховання і спорту. Це обумовлює необхідність виявлення деформційних змін на різних стадіях професійного становлення задля успішної профілактичної та корекційної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфічність спортивно-педагогічної діяльності, вимоги, які вона ставить

до особистості спеціалістів у сфері фізичної культури і спорту, труднощі на шляху реалізації цієї діяльності є причиною формування професійних деформацій.

Аналізу причин виникнення професійної деформації особистості спеціаліста у сфері фізичної культури і спорту дозволяє виокремити кілька підходів.

Один із них полягає в тому, що головною причиною виникнення професійної деформації є вплив специфіки професійної діяльності спеціаліста в сфері фізичної культури і спорту за умови великого професійного стажу [1; 3; 6]. При цьому, під специфікою професійної діяльності розуміють, зазвичай, негативні особливості її змісту [4; 10], а також багаторазове повторення подібних службових ситуацій (тренувальні заняття, навчальні заняття, змагання) [2; 5; 8].

Також багато дослідників [1; 4; 9] до основних причин професійної деформації відносять невідповідність індивідуально-психологічних характеристик (якостей) особливостям та рівню потреб, які передбачає професійна діяльність. Важливим аргументом є ситуація, коли один професіонал, маючи великий стаж у сфері фізичної культури і спорту, набув лише позитивних якостей, а інший – негативних зміна особистості. З огляду на це професійна деформація особистості є результатом нездатності адаптуватися або ж неправильно пристосуватися до умов трудової діяльності [3; 5].

Мета дослідження – виявлення вікових особливостей прояву професійних деформацій тренерів-викладачів та охарактеризування детермінанти їх виникнення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ряд досліджень, проведених автором даної публікації в рамках дисертаційної роботи, дав можливість виявити 4 групи професійних деформацій тренерів-викладачів фізичного виховання з позиції інтерперсональної поведінки [8; 9]. Це визначення здійснювалося на основі логічного аналізу значень октантів методики інтерперсональної поведінки за Т.Лірі.

Дані групи отримали такі назви:

– деформація *«відсутності лідерства та домінування»*, що характеризує відсутність у тренерів-викладачів таких потрібних для даної професії якостей, як лідерство, незалежність й домінування;

– деформація *«підвищеної агресивності»* демонструє завищення таких якостей, як пряmolінійність, агресивність і недовіра;

– деформація «*підвищеної підкореності й залежності*» характеризується високими показниками якостей покірності, сором'язливості й слухняності;

– деформація «*низької співпраці та емоційної підтримки*» проявляється в суттєвому заниженні таких комунікативних якостей, як співробітництво, відповідальність і щирість.

Звідси актуальним стає розгляд психологічних детермінант виникнення професійних деформацій з позиції інтерперсональної поведінки спеціаліста в сфері фізичної культури і спорту, а також виявлення кількісних показників прояву зазначених професійних деформацій у спеціалістів сфери фізичного виховання та спорту в залежності від вікових характеристик.

Задля того, щоб отримати відомості про вікові особливості досліджуваних респондентів, ми скористалися віковою класифікацією професійної діяльності за І.Д. Мурощевим, згідно з якою існують такі етапи становлення професійної кар'єри:

до 20 років – «попередній (базовий, підготовчий)»;

25–30 років – «становлення»;

31–45 років – «удосконалення»;

46–60 років – «збереження».

Згідно з цією періодизацією було визначено вікові етапи, до яких відносяться досліджувані нами групи респондентів:

- викладачі фізичного виховання вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації;
- викладачі фізичного виховання вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації;
- тренери різних видів спорту.

Загальна кількість досліджуваних – 114 чоловік.

Відповідно до сформульованої мети нашого дослідження, нами визначено низку професійних деформацій. В результаті було встановлено, що занижені показники за I октантом (за методикою інтерперсональної поведінки Тімоті Лірі), що відповідає за владно-лідуючі показники, та II октантом, що відповідає за незалежність і домінування, вказують на наявність у респондентів професійної деформації «відсутність лідерства й домінування». Специфіка професійної діяльності спортивного педагога передбачає наявність у спеціаліста лідуючих функцій та певного рівня домінування. Відсутність цього показника свідчить про деформації в цьому напрямку.

У досліджуваних нами спортивних педагогів ця професійна деформація проявилась у 30 респондентів – 37 % загальної вибірки досліджуваних.

Група з такою деформацією поділяється на такі вікові етапи: «попередній» – 3 % респондентів, «становлення» – 20 %, «удосконалення» – 47 % та «збереження» – 27 %. Відповідно, в цій групі переважають респонденти у віці 31 – 45 років (етап удосконалення) якій притаманні в основному відсутність лідерства й домінування.

Наступна деформація «завищеної агресивності» спостерігається у 23 респондентів, що становить 16 % загальної вибірки. Така група характеризується наявністю надто високої агресії у респондентів, про що свідчать результати показників за III октантом, а також завищена недовіра і скептичність за IV октантом.

Ця деформаційна група відноситься до таких вікових етапів: «становлення» – 23 % респондентів, «удосконалення» – також 23 % та «збереження» – 46 %. Звідси й висновок, що в деформаційній групі переважають респонденти у віці 46 – 60 років.

Деформація «завищеної підпорядкованості і залежності» проявляється внаслідок перевищення у респондентів показників за IV октантом, що характеризує недовіру й скептицизм, та V октанту – покірність й сором'язливість. Ця деформація проявилась у 32 досліджуваних, що становить 33 % загальної вибірки.

В зазначеній вище групі респондентів простежуються такі вікові особливості: 42 % респондентів на етапі «удосконалення» і 58 % респондентів на етапі «збереження». Тому, чітко видно, що переважає віковий етап «збереження», в межах якого спортивні педагоги найбільш схильні до покірливості та залежності.

Деформація «відсутність співпраці й емоційної підтримки» спостерігалася у 16 досліджуваних, які становлять 13 % загальної вибірки. За наявність цієї деформації відповідають низькі показники за VII і VIII октантами, що характеризують співпрацю, а також відповідальність і щирість.

Групі із такою деформацією притаманні вікові етапи, які її й підтверджують певною мірою: «попередній» – 20 %, етап «удосконалення» – 40 %, «збереження» – 20 % і «завершення» – 7 %. Однак переважно відсутність співпраці та емоційної підтримки спостерігається у респондентів 31 – 45 років на етапі «просування».

Отже, простежуємо закономірність таких деформацій: «відсутність лідерства і домінування» притаманні спортивним педагогам 31 – 45 років, які знаходяться на етапі «удосконалення»; «завищена агресивність» наявна у респондентів 46 – 60 років; «висока підкорюваність і залежність» спостерігається у спортив-

них педагогів на етапі «збереження» у 46 – 60 років; професійна деформація «відсутність співпраці та емоційної підтримки» частіше проявляються у спортивних педагогів на двох вікових етапах – «збереження» у віці 46–60 років і «удосконалення» – 31–45 років.

Однак, треба зазначити, що на етапах «попередньому» (до 20 років) і «становлення» (у віці 25 – 30 років) будь-які комунікативні професійні деформації відсутні. Це свідчить про те, що деформаційний вплив професійної діяльності все ж таки проявляється через певний проміжок часу. На початку професійної діяльності деформацію стримують адаптаційні механізми.

Отже, із представлених даних можна зробити висновок, що комунікативна професійна деформація «відсутність лідерства й домінування» спостерігається переважно у спортивних педагогів на етапі «удосконалення» у віці 31 – 45 років. Це може свідчити про зниження амбіційності в професійному відношенні, своєрідну кризу, розчарування в обраній раніше професії.

Професійна деформація «висока агресивність» простежується у спортивних педагогів на етапі «збереження» у 46 – 60 років. Це обумовлено тим, що спортивні педагоги, по-перше, вважають себе повноцінними спеціалістами з великим досвідом роботи і вже піддавалися емоційному вигоранню за тривалий період професійної діяльності, а по-друге, починають замислюватися над тим, щоби швидше вийти на пенсію.

Деформація високої «підкорюваності та залежності» переважно проявляється на етапі «збереження», що можна пояснити високою агресивністю в цей час. Спортивний педагог із різних причин в цьому віці починає втрачати авторитет, не сприймає появу молодих, амбіційних і менш досвідчених спеціалістів, які володіють новими методиками й технологіями. До цього списку слід додати редукацію професійних обов'язків, яка пов'язана з емоційним вигоранням та повною втомою.

Остання комунікативна професійна деформація «відсутність співпраці та емоційної підтримки», порівняно з двома попередніми, простежується у віковій групі 46-60 років на етапі «збереження». Причини появи цієї деформації зазначені нами вище.

Щоб попередити та запобігти виникненню такого небезпечного та шкідливого явища, як професійна деформація в інтерперсональній сфері тренера-викладача фізичного виховання, слід краще зрозуміти причини та детермінанти його виникнення. За допомогою контент-аналізу, аналізу, синтезу та узагальнення наукової літератури нами було виділено низку причин

розвитку професійних деформацій на різних етапах професійного становлення:

1. Витоки розвитку професійної деформації криються в *мотивах вибору* спортивно-педагогічної професії, які є як усвідомлені (соціальна значущість, імідж, творчий характер, матеріальні блага), так і неусвідомлені (прагнення до влади, домінування, лідерство, самоствердження).

2. Поштовховим механізмом деформації є *деструкції очікування* на стадії входження у професійне спортивно-педагогічне життя. Професійна реальність відрізняється від уявлення, яке сформувалося ще у випускника професійного навчального закладу. Перші труднощі спонукають початківця-спеціаліста сфери фізичної культури і спорту до пошуку «кардинальних» методів роботи. Невдачі, негативні емоції, розчарування ініціюють розвиток професійної дезадаптації особистості.

3. Під час виконання професійної діяльності спеціаліст зі сфери фізичної культури і спорту повторює одні й ті ж дії та операції. У звичних умовах праці неможливо уникнути утворення *стереотипів здійснення професійних функцій, дій, операцій*.

Вони спрощують виконання професійної діяльності, підвищують її визначеність, полегшують взаємозв'язок особистості з колегами. Стереотипи додають до професійного життя стабільність, сприяють формуванню досвіду та індивідуального стилю діяльності. Можна констатувати, що професійні стереотипи мають важливі пріоритети (переваги) для людини та є основою навчання багатьох професійних деструкцій особистості.

Якщо професійна діяльність супроводжується нестандартними ситуаціями, тоді можливі помилкові дії та неадекватні реакції. П. Я. Гальперін стверджує, що при непередбачуваних змінах часто трапляються ситуації, коли дії починають виконуватися за окремими умовними збудниками без урахування ситуації в цілому. Саме в цьому випадку, як кажуть, спрацьовують автоматизми на противагу розумінню. Іншими словами, стереотипізація є одним з достоїнств (переваг) психіки, але водночас видозмінюється у відображенні професійної реальності і породжує різні психологічні перешкоди.

4. До психологічних детермінант професійної деформації особистості спеціалістів у сфері фізичної культури та спорту відносять різні форми *психологічного захисту*. Різні види професійної діяльності характеризуються певною невизначеністю, яка спричиняє психічне напруження, що супроводжується часто негативними емоціями, деструкціями очікувань. В таких випад-

ках вступають у дію захисні механізми психіки. Із різноманіття видів психологічного захисту утворення професійних деструкцій особистості впливають на заперечення, раціоналізацію, витіснення, проєкцію, ідентифікацію, відчуження.

5. Розвитку професійних деформацій у спеціалістів в сфері фізичної культури і спорту також сприяє *емоційне напруження* професійної праці. Постійно повторювані негативні емоційні стани зі збільшенням стажу роботи знижують фрустраційну толерантність спеціаліста, що может призвести до розвитку професійних деформацій.

Емоційна насиченість професійної діяльності спричиняє підвищену збудливість, перезбудження, викликає тривогу та нервові розлади. Такий нестабільний стан психіки отримав назву «Синдром емоційного вигорання».

6. В дослідженнях Н.В.Кузьміної на прикладі педагогічної професії встановлено, що на стадії професіоналізації у міру становлення індивідуального стилю діяльності знижується рівень професійної активності особистості, виникають умови для професійної *стагнації*, розвиток якої залежить від змісту і характеру праці. Монотонна праця, різко структурована, сприяє професійній стагнації, яка ініціює утворення різних деформацій.

7. На розвиток деформацій спеціаліста сфери фізичної культури і спорту значно впливає *зниження рівня його інтелекту*. Дослідження загального інтелекту спеціалістів у сфері фізичної культури і спорту свідчать, що зі збільшенням стажу праці інтелект зазнає змін (знижується його рівень). Це залежить від вікових змін, хоча головна причина полягає в особливостях нормованої професійної діяльності. «Непридатні» («нереалізовані») інтелектуальні здібності постійно «згасають» (зникають, притупляються).

8. Деформації обумовлені тим, що для кожної людини притаманна *межа розвитку* рівня утворення й професійності, яка залежить від соціально-професійних установок, індивідуально-психологічних особливостей, емоційно-вольових характеристик спеціаліста в сфері фізичної культури і спорту. Причинами утворення *межі розвитку* можуть бути психологічне насичення професійної діяльності, незадоволеність іміджем професії, низькою зарплатою, відсутність моральних стимулів.

9. Детермінантами, що ініціюють розвиток професійних деформацій, є різні *акцентуації характеру особистості*. У процесі багатолітнього виконання однієї і тієї ж роботи акцентуації професіоналізуються, уплітаються в індивідуальний стиль ді-

яльності й трансформуються у професійні деформації спеціаліста в сфері фізичної культури і спорту. В кожному акцентуєрованого спеціаліста власний комплекс деформацій, і вони помітно проявляються в діяльності та професійній поведінці. Інакше кажучи, професійні акцентуації – це надмірне посилення деяких рис характеру, а також окремих професійно обумовлених властивостей і якостей особистості.

10. До факторів, що ініціюють утворення деформацій, відносять *вікові зміни, пов'язані зі старінням*.

Висновки. Проведене дослідження дало можливість виявити показники прояву професійних деформацій в інтерперсональній сфері тренерів-викладачів фізичного виховання в залежності від вікового періоду професійної діяльності, на якому вони знаходяться. Зазначено відсотковий показник прояву певних професійних деформацій в конкретних вікових періодах професійного шляху. Розглянуто професійний шлях тренера-викладача фізичного виховання як фактор стресогенного впливу на особистість та комунікативні особливості. Вікові етапи професійного становлення тренера-викладача фізичного виховання визначено як детермінанти професійних деформацій в інтерперсональній сфері. Проведене дослідження дозволило сформулювати детермінанти виникнення професійних деформацій у різні періоди професійного становлення.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальшого дослідження полягають у розширенні контингенту досліджуваних, порівнянні між собою показників інтерперсональних деформацій у різних групах досліджуваних респондентів.

Список використаних джерел

1. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.
2. Водопьянова Н.Е. Синдром психического выгорания в коммуникативных профессиях / Н.Е. Водопьянова // Психология здоровья. – СПб.: СПбГУ, 2000. – С. 443-464.
3. Деркач А.А. Творчество тренера / А.А. Деркач, А.А. Исаев. – М.: ФиС, 1982. – 239 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. – 4-е изд., перераб., доп. / Э.Ф. Зеер. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2006. – 336 с.
5. Иванов С.В. Психологические особенности профессионально-педагогического общения на уроках физической культуры: Автореф. канд. дис. / С.В. Иванов. – Л., 1990. – 17 с.

6. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічні аспекти забезпечення діяльності: Монографія / О.М. Кокун. – К.: Міленіум, 2004. – 265 с.
7. Ковальчук В.И. Особливості професійного вигорання в спортивно-педагогічній діяльності. Молода спортивна наука України: збірник наукових праць з галузі фізичної культури та спорту / В.И. Ковальчук. – Львів, 2004. – т 3. – С 158-163.
8. Кравченко А.А. Інтерперсональний аспект професійної деформації особистості спортивного педагога / А.А. Кравченко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН «Актуальні проблеми психології: у 12 томах / За ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 10. – Ч. П. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 161-168.
9. Кравченко А.А. Детермінанти виникнення професійних деформацій в інтерперсональній сфері особистості викладача фізичного виховання / А.А. Кравченко // Зб. наук. пр. ін.-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. XII, част. 6. – К., 2010. – С. 178 – 186.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Berezin F.B. Psihicheskaja i psihofiziologicheskaja adaptacija cheloveka / F.B. Berezin – L.: Nauka, 1988. – 270 s.
2. Vodop'janova N.E. Sindrom psihologicheskogo vygoranija v kommunikativnyh profesijah / N.E. Vodop'janova // Psihologija zdorovja. – SPb.: SpbGU, 2000. – S. 443-464.
3. Derkach A.A. Tvorchestvo trenera / A.A. Derkach, A.A. Isaev. – M.: FiS, 1982. – 239 s.
4. Zeer Je. F. Psihologija professij: Uchebnoe posobie dlja studentov vuzov. – 4-e izd., pererab., dop. / Je. F. Zeer. – M.: Akademicheskij Proekt; Fond «Mir», 2006. – 336 s.
5. Ivanov S.V. Psihologicheskie osobennosti professional'no-pedagogicheskogo obschenija na urokah fizicheskoj kul'tury: Avtoref. kand.dis. / S.V. Ivanov – L., 1990. – 17 s.
6. Kokun O.M. Optymizacija adaptacijnyh moglivostej ljudiny: psihologichni moglivosti zabespechenna dijal'nosti: Monografija. / O.M. Kokun. – K.: Milenium, 2004. – 265 s.
7. Kovalchuk V.I. Osoblyvosti profesijnogo vygorannja v sportyvno-pedagogichnij dijal'nosti // Moloda sportyvna nauka Ukrai'ny, zbirnyk naukovyh prac' z galuzi fizychnoi' kul'tury ta sportu, m. Lviv 2004, t 3. S 158-163.
8. Kravchenko A.A. Interpersonalniy aspekt profesiynoi deformacii osobystosti sportyvnoho pedagoga / A.A. Kravchenko

/ Zbirnyk naukovykh prac Instytutu psychologii im. Kostuka APN «Aktualni problemy psychologii»: u 12 tomah / za red V.O. Moliako. – T. 12. – Vyp. 10 – H. P. – Gytomyr: Vyd-vo GDU im. I. Franka, 2010. – С. 161-168.

9. Kravchenko A.A. Determinanty vynyknennja profesiynoi deformacii v interpersonalniy sferi osobystosti vykladacha fizychnogo vihovannja / Kravchenko A. A. // Zb.nauk.pr. in-t / Za. Red.u psyx. Im. G. S. Kostuka APN Ukrainy / Za.red.S.D. Maksimenko. – T. XII, chast. 6. – K., 2010. – S.178-186.

A.A. Khyzhniak. Age-specific features of professional deformation's manifestation in interpersonal sphere of coach-instructors of physical education. In article there are determinants of professional deformation's formation in different periods of professional formation. There are indexes of professional deformation's manifestation in interpersonal sphere of coach-instructors of physical education according to age period of professional activity, in which they are. Features of professional activity of coach-instructors were revealed. This activity is considered as integral system of interrelated factors of effect on personality of coach-instructor, that is changing whole himself by disharmony of integrity and processes right up to anomalies on social-psychological level of individuality formation. The professional way of coach-instructor of physical education as factor of stress-producing influence on personality and communicative features was examined. The percentage ratio of professional deformation's manifestation in definite period of professional way was determined. Age-specific stages of professional formation of coach-instructor of physical education were determined as determinants of professional deformations in interpersonal sphere. Age-specific features of professional deformation's manifestation were revealed. Educators mostly are inclined to the deformation named «absence of leadership and dominance» in the age of 31 – 45 years, that are on «growth» stage; respondents mostly are inclined to the deformation named «overestimated aggressiveness» in the age of 46 – 60 years; Sports educators mostly are inclined to deformation named «high subordination and dependence» on «preservation» stage in the age 46 -60 years; professional deformation named «absence of cooperation and emotional support» reveals itself in two age periods of sports educators: «preservation» stage in the age of 46 – 60 years and «growth» stage in the age of 31 – 45 years. On the «prior» stage before 20 years old and on «formation» stage in the age of 25 – 30 years any communicative professional deformations are absent. It says that deformational influence of professional activity nevertheless reveals itself through the certain period of time.

Key words: interpersonal behavior, professional deformation, professional activity, coach-instructor, formation stages.

Отримано: 22.01.2014 р.